

ARAŞTIRMA BİZE NE ÖĞRETİR? YÖNTEME VE ARAŞTIRMACIYA ELEŞTİREL BAKABİLMEK

Günseli Bayraktutan Sütçü*

ÖZET

Niteliksel araştırma, araştırma sürecinin ve kullanılan tekniklerin eleştirel bir değerlendirilmesini yapılmadan sonlanmış sayılamaz. Böyle bir değerlendirme hem araştırma hem de araştırmacı için kazanımları olan bir süreçtir. Bu yazıda amaçlanan, bilimsel bir araştırma projesinde benimsenen niteliksel araştırma yöntemini ve bu doğrultuda kullanılan teknikleri-odak grup-, araştırmacının rolünü de dâhil ederek eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmaktır. Bir çeşit bilimsel yüzleşme olarak tanımlayabileceğimiz bu süreci çözümlerken niteliksel araştırmayı tanımlayan ve teorik altyapısını sağlayan kuramsal yaklaşımlardan Frankfurt Okulu/ eleştirel kuram ve feminizm ile Pierre Bourdieu'nun düşünümSELLİK gibi kavramsallaştırmalarından da kısaca söz edilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde ise söz konusu bilimsel araştırma projesinde görev almış araştırmacılarla gerçekleştirilmiş bir odak grup görüşmesinin sonucunda ortaya çıkan bulgular bilimsel yüzleşme amaçlı değerlendirilecektir.

Anahtar sözcükler: Niteliksel araştırma, odak grup görüşmesi tekniği, araştırmacının rolü, düşünümSELLİK.

WHAT WE LEARN THROUGH RESEARCH? CRITIQUE OF RESEARCH METHOD AND THE RESEARCHER

ABSTRACT

Qualitative research cannot be finalized until a critique of research process and research techniques were done. This kind of a critique turns out to be a positive process both for the research and the researcher. The aim of this paper is to make a critical evaluation of a qualitative research method and the research technique used -focus group- for this purpose by including the role of the researcher to the analysis. For that kind of a scientific confrontation a brief theoretical summary will be made about the Frankfurt School/ critical theory, feminism and concepts like reflexivity in the vein of Pierre Bourdieu. At the conclusion part, findings of a focus group discussion conducted with the researchers who have been taken part at that scientific research project will be discussed for the purpose of scientific confrontation.

Key words: Qualitative research, focus group technique, role of the researcher, reflexivity

GİRİŞ

Bu yazının amacı, bilimsel bir proje kapsamında benimsenen niteliksel bir araştırma yönteminin, bu yöntem doğrultusunda seçilen araştırma tekniklerinin (odak grup görüşmesi ve/veya derinlemesine yüz yüze (1) görüşme, görüntülü kayıt) ve bu tekniklerin uygulanma sürecinin bütün aktörleri de dâhil ederek eleştirel bir değerlendirmesini yapmaktır. Bu değerlendirmeyi yaparken, çalışmanın ilk bölümünde öncelikle niteliksel araştırma yöntemine ve seçilen yöneme uygun olarak kullanılan tekniklere ilişkin eleştirel kuramsal yaklaşımlardan kısaca söz edilecektir. Yazının ikinci böl-

lümünde ise ilgili yöntem ve tekniğin kullanıldığı proje kısaca tanıtılacak ve kullanılan yöntem ve tekniklerin tercih nedenleri ele alınacaktır. Bu bölümde yine araştırmacının konuyla, kullanılan teknikle ilişkisi ile alan çalışması için oluşturulan araştırma ekibinin eğitimi ve alanda eşgüdümün nasıl gerçekleştirildiği de irdelenecektir. Yazının son bölümünde araştırma ekibini oluşturan öğrencilerle yapılan odak grup görüşmesinin sonuçları tartışılacaktır. Bu son bölüm niteliksel araştırmada yöntemle ve kullanılan tekniklerle bir çeşit hesaplaşma/yüzleşme uygulaması olarak değerlendirilebilir. Ancak böyle bir düşünümSELLİK süreç/

---

* Öğr. Gör., Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi

sorgulamaya bir çalışma ve/veya araştırma sona erebilir kanısındayım.

1. ARAŞTIRMACININ YÖNTEMLE VE KULLANILAN TEKNİKLE YÜZLEŞMESİ NEDEN GEREKLİDİR?

Niteliksel araştırma yöntemlerine, özellikle sosyal bilimlerde 1960'larda başlayan paradigma değişikliğine (2) paralel olarak giderek daha fazla başvurulmuştur. Ancak, niteliksel araştırma bu yaygınlığa ve elde ettiği alana rağmen özellikle pozitivist bakış açısının öne sürdüğü bir takım iddialar nedeniyle özellikle kullanılan tekniklerin neden kullanıldığına dair her zaman hesap vermek durumunda olmuştur. Niteliksel araştırma, araştırmacılar tarafından yumuşak, esnek, öznel, politik ve spekülasyon olarak nitelenirken, niceliksel araştırma için kullanılan sıfatlar şunlar olmuştur; katı, belirli, nesnel, değerlerden bağımsız ve varsayım test eden (Schröder ve ark. 2003: 32). Yazarlar, bu türlü bir listelemenin niceliksel araştırmayı test eden, nesnel "gerçek bilimle" ilişkilendirdiğini, niteliksel araştırmayı ise sistematik olmaktan uzak, öznel ve araştırmacının değer yargıları ve politik görüşüyle doğrudan şekillenen bir anlayışın ürünü olarak görülmesine neden olduğunu belirtmektedirler (Schröder ve ark. 2003: 32). Niteliksel araştırma yapan araştırmacılar ve bilim insanları her zaman daha titiz ve özenli, araştırma konusunda dikkatli olmaya özendirilmişlerdir. Niteliksel araştırmacının en çok karşılaştığı zorlukların başında araştırması ile ilgili niteliksel araştırma ile niceliksel araştırmanın farkını bilmeyen kimileri tarafından "varsayım", "örneklem seçimi" gibi niceliksel araştırmanın kavram ve ölçütleriyle sorgulanmak gelmektedir. Bu noktada nitel araştırma yürüten araştırmacı çalışmasını niceliksel yöntemle ait tekniklerle de desteklemek durumunda kalmaktadır. Hemen hemen araştırma yöntemlerine ilişkin kaynakların tümünde de önerilen budur (Jensen 2002: 241, Schröder ve ark. 2003: 33). Yukarıda özetlenmeye çalışılan bakış açısı nedeniyle de niteliksel araştırma yürüten araştırmacı her zaman "hesap verme" durumundadır, bu nedenle de araştırmaya ve kendi rolüne dönük bir sorgulamaya zaten aşinadır. Niteliksel araştırmanın yaygınlaşmasını sağlayan ve kuramsal zemini sağlayan eleştirel teori de sürekli sorgulamayı ve görünenin ardındaki yapıları, ilişkileri çözümlemeyi hedef gösterir. Bu durumda yöntem, teknik ve

araştırmacının rolü de eleştirel bir bakışla sorgulanmaya dâhildir.

Bu noktada eleştirel teorinin gelişmesinde ve niteliksel araştırmanın şekillenmesinde önemli rolü olan Frankfurt Okulu'na kısaca değinmek gerekecektir. Frankfurt Okulu, kitle kültürü, kültür endüstrisi, otoriteriyen kişilik, tek boyutlu insan, bilinç endüstrisi gibi çeşitli kavramları düşünürleri aracılığıyla sosyal bilimlerde tartışma alanına sokmuştur. Okulun önde gelen temsilcileri Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Walter Benjamin ve Herbert Marcuse çoğunlukla kitle iletişim araçlarının kullanımı ve gerçekliği tesis etmedeki rolleri üzerine çalışmışlardır. Adorno bu kapsamda "kültür endüstrisinin duyarsızlaştırdığı kitleleştirilmiş insan" saptamasını kavramsallaştırmıştır (Türkoğlu 2004: 150). Frankfurt Okulu düşünürleri, 1940'larda iletişim araştırmalarına egemen olan istatistik ve nicel yöntemleri eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerin onlara göre üç temel nedeni vardır: o dönem yapılan izleyici araştırmalarının çok sıkı bir şekilde kitlelerin iknası yolunda kullanılması, kültür endüstrisi metalaştırma süreçlerine operasyonel ve nicelleştirme/ sayısallaştırma gibi olguların araştırma aracılığıyla yerleşmesi ve son olarak da pozitivistlerin nesnellik ve gerçekliğe dönük olarak kaba iddialarının çalışmalarının banallliğini ve sıradanlığını örttüğü düşüncesi (Schröder ve ark. 2003: 178). Bu türlü eleştirilerin sonunda Frankfurt Okulu'nun ya da bir başka adlandırmayla Eleştirel Okul'un bilimsel bakışının gereği, güç ilişkilerini çözümlemek, toplumsal değerlerin objektifliğini ve doğrusal aktarım modelini reddetmek olarak şekillenmiştir (Türkoğlu 2004: 177). Rolf Wiggershaus da Frankfurt Okulu'nu niteleyen özellikleri sıralarken bir maddede bilimsel bakış açısına vurgu yapar: " 'Yeni bir paradigma', felsefe ve sosyal bilimlerin bir kombinasyonu, psikanaliz ve çeşitli rasyonalite ve metafizik eleştirmenlerinin belli düşüncelerini tarihsel maddecilikle bütünleştiren 'maddeci' ya da 'eleştirel' toplum teorisi." (aktaran Kejanlıoğlu 2005: 77). Bu bir anlamda pozitivistten kopuş da demektir. Kümbetoğlu'na göre (2005: 28) de " bireyin sosyal dünyada hangi koşullar içinde nasıl davrandığını anlamak, biçimsel bir kurallar dizisi içinden bakan pozitivist yaklaşımdan çok daha ayrıntılı ve derinlemesine bir kavrayışla mümkün olacaktır."

Pozitivist paradigmaya getirilen eleştirilerin önemli bir kısmı da feminist yaklaşımdan ve bununla bağlantılı olarak feminist yöntemden beslenmektedir. Erken dönem feminist çalışmalarında doğa bilimlerine getirilen eleştiriler ön planda yer almaktadır. Bu bakış açısını örnekleyen Evelyn Fox Keller, çalışmasında bilimin feminist eleştirisinin şu soruları yanıtlaması gerektiğini belirtmiştir, nerede ve ne şekilde inançların gücü, çıkarlar ve kültürel normlar etkili bilginin üretilme sürecinde etkili olmaktadır ve doğa kültür bilimsel bilginin üretiminde nasıl bir etkileşim içerisindeydiler (1987: 90). Feminist yöntemin ve/veya çözümlemenin araştırmacıya da özel bir önem atfettiğini belirtmek gerekir. Araştırmacı kendi varlığını da araştırma süreci öncesi ve araştırma boyunca da sorgulamalıdır. Bunun yararını Sandra Harding (T.Y.: 42) şöyle açıklar: “Böylelikle araştırmacı bize, görünmeyen otoritenin sesi gibi değil, aksine somut, belirli istem ve çıkarları olan gerçek ve tarihi bir birey olarak gözükür.” Kümbetoğlu (2005: 58), feminist yöntemin geleneksel ve pozitivist yöntemlere getirdiği eleştiriyi birkaç noktada toplamıştır: “cinsiyetçi ve elitist araştırma konularının seçimi ve araştırmalarda kadına merkezi bir önem vermemek, araştırmacı ve araştırılan arasındaki sömürücü ilişkiye ve buna ilişkin tavra karşı farkındalık oluşturmak, nesnellüğün bir yanılsama olduğu ve bu noktada araştırmanın üreteceği bilginin kadınlar için yararına dikkat etmek, nitel verinin sayısal verinin kuru, suni yapısına alternatif olduğunu düşünmek”.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki hem Eleştirel Okul hem de feminist yaklaşım araştırma sorularının formüle edilmesinde ve bağlantılı olarak daha sonra da araştırma sürecinin işleyişinde bir iktidar meselesi olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle feminist yöntem araştırma sonunda bir çeşit dönüştürme pratiğini yaşama geçirebilmeyi hedefler. Bu hedefleri gerçekleştirebilmek için de pozitivist epistemolojik ilkeleri, istatistik kullanımları, araştırmacıyı yalnızlaştıran kurgusu ve/veya varsayım testleri tek başına yeterli olmayacaktır.

Yöntemin eleştirel değerlendirilmesi başlığı altında akla gelen ilk soru araştırmacının rolünün ne olduğu üzerinedir. Bu türlü bir sorunun yanıtı da araştırma yöntemleri kitaplarında temel olarak sosyal bilimlerde araştırmacının

rolü ve araştırma etiği kapsamında tartışılmaktadır. Bilimde etik ilkeler şöyle sıralanabilir; dürüstlük, doğruluk, dikkatli olmak, açıklık, özgürce ifade edebilmek, sosyal sorumluluk, meşruluk, karşılıklı saygı, yeterlilik ve etkinlik (Resnik 1998’den aktaran Kümbetoğlu 2005: 174). Temel olarak burada vurgu, etik dikkat ve sorgulamaların araştırmacının üzerine değil, katılımcılar üzerine olmalıdır. Oysaki araştırma deneyiminin kendisine ve bu deneyim süresince geliştirilen ilişkilere ve bu ilişkiler ağı içerisinde araştırmacının rolüne eleştirel bir gözle bakmak gerekir ve bu durum düşünümsellik (*refleksivite*) kavramını gündeme getirir. *Refleksivite* kavramı, sosyal bilimlerde Pierre Bourdieu tarafından geliştirilmiş ve tartışılmış bir kavramdır. Bourdieu genel olarak sosyal bilimlerin eleştirisini yaparken *refleksivite* kavramını gündeme getirmiştir. Bourdieu’ya göre (2003: 228–240) toplumbilimsel araştırma önceden inşa edilmiş nesnelere varlığı (yaşlılar, gençler gibi kategoriler örneğin), bağıntılar ağının ihmal edilmesi ve küçük burjuva erdemlerinin bilimsel yöntemde etkili olması gibi olgular nedeniyle sorunlu bir yapıya sahiptir. Yazara göre düşünümsellik bakış açısını benimsemek, “nesnellikten vazgeçmek değil, katıksız *noetikos* (3) olarak, nesneleştirme işinden keyfi bir şekilde azat edilen, bilen öznenin ayrıcalığını sorgulamaktır.” (Bourdieu 2003: 216). Düşünümsellik Mutlu Binark’a göre (2005: 186–87) ise araştırmacının hangi soruları neden sorduğunun ve neleri neden, nasıl dışladığının farkında olması şeklinde tarif edilebilir. Binark, araştırmacının “ben” sorgulamasını yaparken yaşadığı deneyimi kendi kendi ile satranç oynamasına benzetir (Binark 2005: 187). Bir başka tanıma göre de düşünümsellik kavramı, toplumsal gerçekliği algılayışımızın yollarının eşzamanlı gerçekliği tanımlaması ve kurmasına vurgu yapar (Garfinkel 1967’den aktaran Miller 1997: 25). Barış Mücen, düşünümsellik kavramına “bilimsel yüzleşme” adını vermektedir (2007: 422). Bu türden bir yaklaşım ve adlandırma, bu yazıda yapılmaya çalışılan sorgulamanın niyetini de doğrudan ifade eder. Mücen’e göre (2007: 433) bilimsel yüzleşme “kuralları belli olan ve yapıp yapılmaması sosyoloğun (iyi) niyetine kalmış olan bir metod değil, akademik mücadele içerisinde sürekli geliştirilen, bilimsel çalışmanın her anında kullanılması gereken bir stratejidir, bilimsel bir silahtır.”

Bu yazı kapsamında da bir bilimsel yüzleşme denemesi yapılmaya çalışılacaktır. Bu denemenin, araştırmada kullanılan tekniği ve araştırmacının rolünü sorgulamak olmak üzere iki boyutu vardır. Bu amaçla ilk olarak öncelikle odak grup tekniğinden ve bu tekniğin kullanıldığı araştırma projesinden söz edilecek, daha sonra da bu tekniği kullanan araştırma ekibi ile gerçekleştirilen odak grup görüşmesinin sonuçları tartışılacaktır.

2. ODAK GRUP GÖRÜŞMESİ VE “ANKARA MİKRO ÖLÇEĞİNDE İNTERNET KAFE KULLANIM ÖRÜNTÜLERİ” BAŞLIKLILAN ÇALIŞMASI

Günümüzde en yaygın nitel araştırma tekniklerinden biri olarak değerlendirilen odak grup çalışmasının sosyal bilimlerde kullanımı oldukça eskiye gitmektedir (1940’lar), en yaygın kullanıldığı alan ise pazarlama olmuştur (Hansen ve ark. 1998: 258–259). 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başından itibaren de Hansen ve arkadaşlarının deyimiyle teknik, bir çeşit Rönesans yaşayarak sosyal bilimlerin de gündemine daha sağlam bir şekilde yerleşmiştir. İletişim bilimleri özelinde de odak grup görüşmeleri hem akademik hem de pazar yönelimli kullanılmaktadır (4). Pazar yönelimli kullanımlara örnek olarak büyük medya şirketlerinin TV programlarının ön testi ve ince ayarı için ve izleyicilerin gündelik yaşamda medyayı nasıl kullandıklarını anlayabilmek amacıyla yaptıkları odak grup görüşmeleri örnek gösterilebilir (Schröder ve ark. 2003: 32). Son yıllarda da İnternet’in gelişmesi ve dolayısıyla bilgisayar dolaylı iletişimin yaşamın her alanına dahil olmasıyla birlikte çevrimiçi (*online*) odak grup görüşmeleri de gerçekleştirilebilmektedir. Bu türlü çevrimiçi çalışmalarda sorun, eşzamanlı bir görüşme yapabilmeyi ve hızın çok belirleyici olduğu bir ortamda görüşmeyi yöneten kişinin yani moderatörün (5) tüm konuların ele alınmasını sağlamanın zorluğu olarak ortaya çıkmaktadır (Williams ve Robson 2004: 27–28).

W. L. Neuman’dan (2007: 592) özetleyecek olursak, geleneksel anlamda bir odak grup çalışması şöyle tanımlanabilir;

“Prosedür, araştırmacının bir odaya bir toplantı başkanı eşliğinde birkaç meseleyi tartışmak

üzere 6 ile 12 arası kişiyi toplaması şeklindedir. Çoğu odak grubu yaklaşık 90 dakika sürer. Toplantı başkanı, yönlendirici olmayacak ve bütün üyelerin serbest, açık tartışma yürütmesini kolaylaştıracak (tek bir kişinin tartışmaya hâkim olmasına izin vermeyecek) şekilde eğitilir.”

Odak grup görüşmelerine katılacak kişi sayısına dair çeşitli kaynaklarda farklı rakamlara rastlanabilir: örneğin ideal grup sayısına ilişkin olarak 6–12, 6–9 gibi sayılar verilebilmektedir (Neuman 2007: 592, Kümbetoğlu 2005: 117). Hansen ve arkadaşlarının (1998: 269–270) verdikleri örnek çalışmalarda 2’den 25’e kadar uzanan aralıklarda odak grup katılımcı sayılarına rastlanmaktadır, ancak bu yazarlar da ideal grup üye sayısının 6–10 arası olduğuna dair uzlaşımları kabul etmektedirler. Jane Stokes (2003: 151) da odak grup katılımcı sayısının tartışılan konuda ne kadar derinleşmesi isteniyorsa onunla ters orantılı belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedir; bir konu ne kadar derin tartışılacaksa katılımcı sayısı o kadar az olmalıdır.

Bir araştırma projesinde kullanılacak teknik olarak odak grup görüşmesinin belirlenmesinden sonra bu görüşmelerin ne kadar sayıda gerçekleştirileceği konusunda da tartışma söz konusudur. Neuman’a göre (2007: 592–593) tipik bir çalışmada araştırmacı dört ile altı grup kullanır ve araştırmacılar çoğu zaman odak gruplarını nicel araştırmayla birleştirir (6). Bu noktada da odak grup görüşmeleri için doğru sayı, araştırma tekniklerinin pek çoğu için geçerli olan “verilerin kendini tekrarlamaya başlaması” noktasında araştırmayı sonlandırdığınızda ulaştığınız sayıdır. Bu sayı kimi kişiler ve konular söz konusu olduğunda beş odak grup görüşmesi olabilir, kimi çalışmalarda ise ellidir.

2.1. Odak Grup Görüşme Tekniği Üzerine Kısa Bir Değerlendirme

Odak grup görüşmeleri, görüşmeciyeye sınırlandırılmış rol ve etki, görüşülen kişilere ise görece daha serbest ve özgür olma fırsatı tanımış olur (Kümbetoğlu 2005: 118). Hansen ve arkadaşlarına göre (1998: 258), odak grup görüşmeleri zaman, kaynak ve araştırma bütçesinin kullanılmasından da maliyeti görece daha düşük tekniklerdendir. Burada anılan maliyet

şöyle açıklanabilir; aynı anda birden fazla kişiyle aşağı yukarı bir kişiyle bir derinlemesine görüşmeye ayıracağınız süre boyunca görüşebilir.

Kimlerin odak grup görüşmelerine katılımcı olarak dâhil olacakları da önemli bir soru(n)dur. Odak grup katılımcılarının nitelikleri üzerine şunlar söylenebilir: Katılımcılar konuya göre farklı veya aynı sosyo-ekonomik statülere sahip olabilirler, çoğunlukla cinsiyet temelli eşleştirmelerde sürecin daha kolay işlediği görülmektedir, aynı zamanda hiyerarşik olarak ast-üst konumunda olanlar, tatsız bir olayda kurban ve suçlu pozisyonunda bulunanlar ve doğrudan konuyla ilgisi olmayanların da odak grup görüşmelerine katılmamaları iyi olacaktır (Kümbetoğlu 2005: 121).

Ayrıca odak grup tekniğinin herkesçe en çok vurgulanan olumlu özelliği, yarattığı etkileşim ortamının daha önce öngörülmemiş olan konu başlıklarını ve tartışmaları ortaya çıkarmasını sağlayabilmesidir. Bu etkileşim ortamı kimi zaman daha baskın katılımcıların ortaya çıkmasına ve tartışmaya egemen olmasına neden olabilir. Kimi durumlarda da etkileşim sonucu ortaya çıkan anlaşmazlıklar yüzeysel bir görüşmenin gerçekleşmesine neden olabilir (Mann ve Stewart 2002: 100). Her iki durumda da moderatöre düşen rol, bu dengesiz ilişkiye müdahale etmek ve herkesin eşit katılabileceği bir tartışma ortamını sağlamaktır. Odak grup görüşmesi yukarıda anılan avantajlarının yanı sıra, özellikle moderatör açısından oldukça önemli zorlukları da beraberinde taşır.

Moderatör olarak alanda çalışmak her zaman, zor ve yorucu ancak bir o kadar da keyifli bir süreci tanımlar. Bu nedenle bu süreci deneyimleyecek bir moderatörde bulunması gereken belirli özellikler vardır. Neuman'ın (2007: 443) verilerine göre yüz yüze görüşmeler yapan araştırmacıların zamanının yüzde 40'ı doğru yanıtlayıcıyı belirlemekle, yüzde 15'i yolculuk etmekle, yüzde 10'u tarama materyallerini incelemekle, idari ayrıntılarla ve kayıt ayrıntılarıyla uğraşmakla geçmektedir. Neuman'a göre (2007: 441) görüşmecinin rolü zordur, işbirliği sağlamak, uyumlu ilişki kurmak, ancak tarafsız ve objektif kalmak durumundadır.

Odak grup görüşmelerinde moderatörün yanı sıra bir gözlemci de bulunmalıdır. Neuman'a göre (2007: 441) "İyi görüşmeciler yanıtların içeriği ve yanıtlayıcıların davranışlarının yanı sıra toplumsal etkileşimin hızı ve yönünü de takip eder." Moderatör sayılan tüm bu işlevleri yerine getirirken gözlemciden destek alır. Gözlemci temel olarak, grup etkileşimini ve grup üyelerinin tartışmaya katılımını dikkatlice gözler ve notlar alır (Kümbetoğlu 2005: 117). Gözlemci aynı zamanda görüşmenin yapıldığı mekânda görüşmeyi olumsuz etkileyebilecek (çevredeki kişiler tarafından bölünme, gürültü edilmesi ve seyirlik etkinliğe dönüştürülme gibi) dış etkenleri bertaraf etmeyi de becerebilmelidir.

2.2. Örnek Olay: "Ankara Mikro Ölçeğinde İnternet Kafe Kullanım Örüntüleri" Başlıklı Proje ve Bu Projenin Alan Çalışması İçin Gerçekleştirilen Odak Grup Görüşmeleri

Bu çalışmada değerlendirilmesi yapılan araştırma yöntem ve teknikleri Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu tarafından (TÜBİTAK) desteklenen ve Haziran 2007'de başlayıp Ekim 2008'de sona erecek bir sosyal bilim projesi (7) kapsamında kullanılmıştır. Proje, özetle ifade edilecek olursa dijital oyun kültürü ve gençlerin oyun oynama amaçlı İnternet kafe kullanım pratiklerinin araştırılması üzerinedir. Bu projede araştırmacı olarak rolüm araştırma tasarımını gerçekleştirmek ve alan çalışmasını organize etmektir.

Niteliksel bir araştırma olan bu çalışma için araştırma tekniği olarak odak grup ve derinlemesine görüşmeler seçilmiştir. Dijital oyun sektörünün önemli aktörleriyle (oyun geliştiricileri, dağıtımıcılar, ara kademe hizmet sağlayıcılar, yayıncılar, dergi yazarları ve editörleri, profesyonel oyuncular) Ankara'da ve İstanbul'da Doç. Dr. Mutlu Binark, Günseli Bayraktutan Sütcü, Fatma Buçakçı ve proje iletişim sorumlusu Harun Yıldız (8) tarafından derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada odak grup görüşme tekniği ise, İnternet kafelerde oyun oynayan gençlerle çalışırken tercih edilmiştir. Bu tercihin nedeni, İnternet kafelerin ve bu mekânlarda oyun oynama ediminin ana akım medyada yansıtıldığının aksine bireyleri toplumsallaştırması varsayımı ile ilgilidir. Dolayısıyla araştırmada incelenmesi

amaçlanan toplumsallaşma hem İnternet kafenin fiziksel ortamında hem de İnternet kafelerde bilgisayarlar aracılığıyla kullanıcıların girdikleri oyun, sohbet vs. gibi siteler üzerinden de gerçekleşmektedir. Bu şekilde, hem çevrimiçi hem de çevrimdışı etkileşimin boyutları ve dinamikleri anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu nedenle İnternet kafe kullanıcıları, işletme sahipleri ve kafe çalışanları arasındaki ilişki de bu araştırma kapsamında önemlidir. Bu çerçevede veri sağlayabilmenin en elverişli ve verimli yolu olarak da projenin hazırlık aşamasında odak grup görüşmesi tekniğinin kullanılması öngörülmüştür ve söz konusu aşama proje takvimine uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Bu proje kapsamında alana çıkıp İnternet kafelerde odak grup görüşmelerini gerçekleştirebilecekleri düşünülen bir grup öğrenci, proje yürütücüsü ve araştırmacısı tarafından seçilerek 19-20 Haziran 2007 tarihinde araştırmacıların eğitimi olarak nitelenebilecek iki günlük bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Bourdieu'ya göre (2003: 225) bir pratiğin, bilimsel pratik de dâhil, temel ilkelerini ustaca kullanmayı öğrenmenin tek bir yolu vardır: "Bu ilkeleri, her adımınızda size destek veren, örnek olan, söz konusu *tikel örneğe* dolaysız biçimde uygulayacak kuralları *çalışma sırasında* göstererek hatalarımızı düzelteren bir tür rehber ya da antrenörün yanında kullanmak." Bu anlamda bu eğitim çalışması bir rehberlik çalışması olarak da nitelenebilir.

Bu öğrenciler çalışılacak konuya yatkınlıkları, niteliksel alan çalışması yürütebilecek sorumluluğa ve beceriye sahip olmaları ve akademik başarı ölçütleri üzerinden değerlendirilerek seçilmişlerdir. Bu eğitimde, Doç.Dr. Mutlu Binark tarafından projenin detaylı bir tanıtımı, amaçları, aşamaları ve görsel kayıtlamanın önemi ve işlevi hakkında bilgi verilmiştir. Günseli Bayraktutan Sütcü ise hem niteliksel araştırmanın ne olduğuna dair hem de araştırmada kullanılan temel kavramlar üzerine kısa bir eğitim programı gerçekleştirmiştir. Bu yazının temel konusu olması nedeniyle niteliksel araştırma konusunda yapılan eğitimin temel başlıklarından kısaca söz etmekte yarar vardır: sosyal bilimlerde farklı (pozitivist, yorumsamacı, eleştirel) yaklaşımlar ve temel önermeleri, niteliksel araştırma nedir, nicel ve nitel ara-

tırmanın farkı, derinlemesine görüşme ve odak grup görüşme teknikleri ve uygulamalı örnekler. Araştırma ekibine seçilen ve alanda odak grup görüşmeleri gerçekleştirecek kişilerin en alt düzeyde de olsa araştırma projesinin konusu ve araştırmada kullanılan temel kavram ve tartışmalardan haberdar olmaları gerekir. Bu gereklilik alan çalışması sırasında gerektiğinde konuya müdahale edip, daha derinlemesine bilgi alabilmek (sondaj) içindir. Odak grup görüşmeleri çoğunlukla yarı yapılandırılmış görüşmelerdir, görüşmeyi bağlayan bir görüşme formu/ soru listesi vardır (Berger 2000: 112) ancak moderatöre kimi zaman kapsam dâhilinde sorularla oynayarak görüşmeyi daha rafine hale getirme olanağı da verir. Burada bahsi geçen sondaj bu türden bir olanağın kullanılmasına denk düşer.

Eğitim çalışmasının son bölümünde de, haber fotoğrafçısı Volkan Furuncu tarafından görsel kayıtlama ile ilgili uygulamalı bir atölye çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu eğitim çalışmasının sonunda katılım belgesi alan araştırmacı adaylarından onsekiz kişilik bir grup odak grup görüşmeleri yapmak üzere belirlenmiştir. Seçilen araştırmacılar Ekim 2007-Ocak 2008 tarihleri arasında Ankara'daki çeşitli sosyo-ekonomik yapıya sahip semtlerde (örneğin Küçüksat, Kızılay, Ayrancı, Keçiören, Çankaya, Etimesgut, Sincan gibi) toplam 60 odak grup görüşmesi yapmışlar ve bu görüşmeleri deşifre ederek, ilk elden değerlendirmelerini de gerçekleştirmişlerdir. Bir sonraki aşama olan, görüşmeyi gerçekleştirmeyen "bağımsız" 2. ve 3. kişilerin görüşmeleri değerlendirmesi ve bulgu çıkarılması süreci henüz tamamlanmamıştır. Odak grup görüşmelerinin bazılarında ses kaydı için izin alınamaması söz konusu olmuştur. Araştırma ekibi gittikleri kafelerde araştırmayı, amacını ve katılımcıların gerektiğinde iletişim kurabilecekleri kişilerin iletişim bilgileri olan birer izin mektubunu işletmeciye sunmuşlardır. Sosyal araştırmalarda bireyin gönüllü ve rızasına dayalı katılımı gerekli ve önemlidir (Kümbetoğlu 2005: 175). Katılımcıların ve işletmecilerin tam rıza ile katılım göstermeleri ve ikna edilmeleri konusunda izin mektubunun görece kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu söylemek mümkündür.

Araştırma yöntemleri kaynaklarında, özellikle yabancı olanlarda odak grup uygulamalarında

katılımcılara “teşvik” amaçlı katılım ücreti benzeri bazı ödemeler yapıldığı belirtilmektedir (Hansen ve ark. 1998: 270–271, Stokes 2003: 150). Ancak bu çalışmada böyle bir yola gidilmemiştir (9).

3. ARAŞTIRMA EKİBİNİN YÖNTEMLE YÜZLEŞMESİ İÇİN GERÇEKLEŞTİRİLEN ODAK GRUP ÇALIŞMASI VE SONUÇLARI

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığım araştırma projesine, odak grup görüşme ekibi olarak katılan öğrencilere, Şubat ayı başında bir e-posta çağrısı yapılarak kendileriyle tekniğin sorgulanmasına dönük bir odak grup çalışması yapmak isteği belirtilmiştir. Önceki bölümlerde de tartışıldığı üzere bilimsel yüzleşmenin yolu da yine bilimsel araştırma tekniklerini kullanarak olmalıdır, dolayısıyla bu noktada odak grup görüşmesi yapmak anlamlı bir seçim olmuştur. Ders programlarının ortaklaşmamasından kaynaklı uygun zaman ve mekân ayarlanamaması nedeniyle çağrıya yanıt veren sekiz (bir erkek, yedi kadın) öğrenciyle 28 Şubat 2008 tarihinde Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi dersliklerinden birinde öğle tatili esnasında 40 dakikalık bir odak grup görüşmesi gözlemci eşliğinde yapılmıştır. Öncelikle gruba, kısaca odak grup çalışmasının amacı hakkında bilgi verilmiştir. Bu konuda daha önce de e-posta yoluyla bilgilendirildikleri için bu bölümde çok vakit harcanmamıştır. Grup üyelerinin odak grup tekniğine dönük olarak proje öncesi bilgileri yok denecek kadar azdır. Daha önce grup üyelerinden hiçbiri böyle bir çalışmaya ne araştırmacı ne de odak grup katılımcısı olarak dâhil olmamışlardır. Odak grup tekniğini bu proje öncesinde sadece bir öğrenci duymuştur.

Alan çalışmasında kullanılan odak grup görüşmesi tekniğini ve araştırmacıların bireysel rolleri üzerine düşünömsel bir bakış açısıyla değerlendirme yapmak üzere gerçekleştirilen odak grup görüşmesi sonucunda ortaya çıkan önemli başlıklar ve bu başlıkları destekleyen bulgular aşağıda sıralanmıştır.

3.1. Odak Grup Tekniğinin Araştırmacı Ekip Tarafından Değerlendirilmesi

Her araştırma tekniği kendine özgü kimi kolaylıkları ve zorlukları barındırır. Bu nedenle de

belirli araştırmalarda kimi teknikleri kullanmak söz konusu ol(a)maz. Örneğin çok yoğun bir tempo ile çalışan bir iş grubuna ait profesyonellerle (bir hastanede görevli cerrahlar ile) ortak vakit bularak odak grup görüşmesi gerçekleştirmek çok olanaklı olmayacaktır. Görüşme temelli araştırma tekniğinin taşıdığı olumsuz yönleri Kümbetoğlu (2005: 192), “araştırma tekniklerinden kaynaklanan sorunlar” başlığı altında şöyle sınıflandırmıştır; görüşme süresi, görüşme mekânı, ses kayıt cihazı kullanma ve araştırmacının algılanışı. Odak grup görüşmesine katılan araştırma ekibinden katılımcılara tekniğin olumlu ve olumsuz yönleri sorulduğunda görölmüştür ki, araştırma ekibi çoğunlukla araştırma sırasında yaşanan olumsuz deneyimleri gündeme getirmekte ve tartışmaktadır. Bu noktada grubun hemfikir olduğu belli başlı zorluklar şu bulgular altında tartışılabilir:

3.1.1. İkna

Görüşmeye katılacak katılımcıların bir araya getirilmesi tüm araştırmacılar için zor olmuştur. Gerçekleştirilen 60 görüşmenin pek çoğunda ideal odak grup katılımcı sayısının yakalanamadığı görölmektedir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri de insanların görüşme yapmaya zor ikna edilmesidir. Araştırma ekibi, bu konuda katılımcıları anlayabildiklerini çünkü kendileri için de bu durumu zor kabul edilebilir gördüklerini ifade etmişlerdir;

“...herkesin tereddüdü oluyor, bana sorulsa belki ben de kabul etmem. Hiç tanımadığım insanlarla en az 1 saat geçireceğim çünkü.”
(K5)(10)

Ayrıca İnternet kafe işletmecilerinin yasal düzenlemeler nedeniyle gerçekleştirilen denetlemeler ve ana akım medyada yer alan olumsuz temsil nedeniyle de temkinli davrandıkları görölmektedir. Bu nedenden dolayı araştırmacıların araştırma izni alabilmeleri çoğunlukla zor olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere resmi nitelikli bir izin mektubu bir ölçüde bu zorluğun aşılmasını sağlayabilmiştir.

“İşletmecilerin hepsinin korktuğu, çekindiği birşeyler var ve onlar bizim açık aradığımızı sanıyorlar.” (K5)

“Fotoğraf çekiyordum, iki keresinde de bakmak istediler fotoğraflara”. (E3)

Araştırmacılar, araştırmanın ve orada bulunma amaçlarının açıkça ifade edilmesinin de kabul görmelerini kolaylaştırdığını vurgulamışlardır;

“Amacımızın ne olduğunu ve sonrasında bu bilgilerle ne yapacağımızı açıkça anlatınca işimiz daha kolay oluyordu.” (K8)

3.1.2. Soru Sayısı

Araştırmada kullanılan soru sayısının çokluğu görüşmede katılımcılar açısından sorun yaratmıştır. Anket uygulamasına benzer şekilde her katılımcıya eldeki sorular yöneltildiğinde diğer katılımcıların beklemekten sıkıldığı görülmüştür. Soruların fazlalığı kimi zaman sürenin uzamasına ve ilginin dağılmasına neden olmaktadır.

“Sorular fazlaydı. 15–25 yaş aralığında sıkıldılar. Herkese tek tek soruları sorup yanıt aldığımızda diğerleri sıkıldı.” (K8)

3.1.3. Mekân

Araştırmanın gerçekleştiği mekânın görüşme yeri olarak uygun olmaması da gruba katılan araştırmacılar tarafından bir olumsuzluk olarak belirtilmiştir. Kümbetoğlu (2005: 192–93), en ideal görüşme mekânının ev olduğunu ve mekânın kullanımındaki sorunların kimi zaman fiziksel kimi zaman da sosyal kullanıma dayalı olduğunu belirtmektedir. Odak grup görüşmelerinde süreci etkileyen en önemli faktörlerden biri de görüşmenin gerçekleştirileceği mekândır. Kümbetoğlu, odak grup görüşmesinin gerçekleşeceği mekânın organizasyonunun araştırmacıya ait olduğunu belirtmektedir (2005: 122). Cronin (2001: 172) ise bu mekânın “herkesin birbirini görüp, duyacağı, çok az müdahale ve kesintilerin olduğu, gözlem ve kaydın kolayca yapılabilirdiği, çok sıcak ve çok soğuk olmayan, her katılımcının kolayca ulaşabildiği bir yerde” olması gerektiğini ifade etmiştir (aktaran Kümbetoğlu 2005: 122). Hansen ve arkadaşlarına göre (1998: 272) odak grup görüşmeleri için seçilecek mekân her zaman konunun ne olduğuna ve mekânın elverişli olmasına bağlıdır. Kimi konular için kurumsal mekânlar uygunken, kimi konular için

de daha samimi ve kişisel mekânlar işe yarayabilir. Kümbetoğlu, özellikle işyeri kullanımlarında moderatörün oldukça sabırlı olması gerektiğini belirtmiştir (2005: 193). Bu çalışmada İnternet kafeler ortamdaki etkileşimi de inceleyebilmek adına seçilmiştir, ancak özellikle topluca herkesin birbirinin yüzünü görebileceği bir şekilde oturmaya dönük bir alan sağlayamaması ve ticari amaçlı bir işletme olarak mekânın görüşme amaçlı kullanımı da sorun olabilmektedir.

“İnternet kafelerde mekânın uygun olmaması odak grup görüşmelerini etkiledi açıkçası. Bilgisayarlar arasında görüşme yapmak zor oldu.” (E3)

3.1.4. Deneyim

Araştırma ekibinin araştırma konusunda deneyiminin olmaması da yine olumsuz özellikler arasında sayılmıştır. Kendi ifadelerine göre görüşme yaptıkça deneyim kazanmaları ise odak grup görüşmesinin zorluklarını aşmalarını sağlamıştır. Hemen hemen tüm katılımcılar ilk görüşmeleriyle son görüşmeleri arasında bu anlamda fark olduğunu belirtmişlerdir.

“İlk görüşmelerde sadece soruları yöneltip sursuyorduk. Sonraki görüşmelerde karşıdaki kişi yanıt vermekte zorlanınca kendi sorularımızı üretmeye başladık.” (E3)

3.1.5. Konuya Hâkim Olmak

Araştırma konusuna hâkim olmak da araştırmacıların araştırma sürecini daha kolay ve/veya daha zor deneyimlemelerini etkilemektedir.

“Konuya olan hâkimiyetimiz arttı, bu oldukça da görüşmelerimiz kolaylaştı” (K8)

Araştırmacının araştırma yaptığı grubun içinden olması da önemli bir avantajdır (Bell, 1999’dan aktaran Kümbetoğlu 2005: 195). Bu araştırma ekibinde de kimi araştırmacıların dijital oyunları oynaması ve bilmesi de bazı görüşmelerde böyle bir avantajı ortaya çıkarmıştır. Araştırmacılar, ayrıca konuya dönük bilgilerini paylaştıkça katılımcılardan da şaşkınlıkla karışık bir çeşit saygı gördüklerini belirtmişlerdir.

3.1.6. Etkileşim

Odak grup görüşmelerinin en önemli tercih edilme nedeni, grup görüşmesi esnasında yaratılan etkileşim ortamıdır. Bu çalışmalar özelinde de bu noktanın önemi ortaya çıkmıştır.

“İlk başlarda çekiniyorlardı, ancak bir ikisi yanıt verip konuşmaya başladıkça etkileşim nedeniyle diğerleri de katılmaya başlıyorlardı.”
(K1)

3.2. Araştırmacının Rolünün Araştırmacı Ekip Tarafından Değerlendirilmesi

Neuman’a göre (2007: 444) görüşmeci ilgiyi canlı tutmak için yönlendirici olmayan geribildirimler vermeli ve gerektiğinde sondaj yapabilmelidir. Sondaj, bir sorunun yanıtının biraz daha açılabilmesi için yanıtlayıcılara sorulacak yeni sorular aracılığıyla ve bazen de sözsüz iletişim yoluyla bilgi edinme yöntemidir. Moderatör hem görüşme çerçevesindeki soruları sormaktan hem herkese eşit söz vermektan hem de konu odaktan sapıtığında tartışmayı yeniden odağa çekmekten sorumludur.

3.2.1. “Moderatör olmak eğlenceli, gözlemci olmak daha kolay!”

Odak grup çalışmasına katılan araştırma ekibine hangi rolü/pozisyonu tercih ettikleri sorulduğunda çoğunlukla moderatör olmak yanıtını vermişlerdir. Ancak, soru değiştiğinde her iki pozisyon için de olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin olduğu görülmüştür. Alan çalışmasında iki kişilik ekiplerin tümü hem moderatör hem de gözlemci konumunu deneyimlemişlerdir.

Gözlemci olmanın zorluğunu, çoğunlukla pasif olma durumuna bağlamışlardır. Bu durumun çevre tarafından da algılanmasının zor olduğunu belirtmişlerdir.

“Gözlemci olmak zor. Önceleri iletişim kurmak zordu ama iletişim kurduktan sonra moderatör olmak daha kolay geldi bana.” (K1)

“Moderatör olmak daha iyi, gözlemci biraz pasif kalıyor. Gözlemci olduğunuzda aklınıza soru geliyor, moderatöre hemen söylemek istiyorsunuz, olmuyor, sorunun yeri geçince anlamı olmuyor...” (E3)

“Moderatörü anlayabiliyorlar, o sürekli soru soruyor. Ama gözlemci ne yapıyor? Acaba neye bakıyor? Polis misiniz? Nereden gönderdiler sizi diye içlerinden geçiriyorlar. Bu anlamda gözlemcinin işi daha zor.” (K5)

Ayrıca kişilik özelliklerinin moderatör veya gözlemci olma tercihini de etkilediğini dile getirmişlerdir;

“Ben gözlemci olmayı daha çok sevdim. Moderatör olduğumda korkum bazı konuları bilmediğim içindi... moderatör arkadaşım konuları bildiği için bazı sorularda yönlendirebildi. Bunun bazen müdahale olduğunu düşünüyorum, özellikle deşifreleri yaparken bunu fark ettim.”
(K2)

“Moderatör olmak zor, kişiye göre soru üretmek zorundasınız. Hemen o an karar vermek zorundasınız. Gözlemci sadece oturuyor, onun dışında bir iş yaptığı yok...” (K4)

“Arkadaşım biraz çekingen olduğu için genelde ben moderatör oldum. Tarafsız ve kısa süreli otoriter olmak gerekiyor moderatör olabilmek için.” (K8)

3.3. Odak Grup Tekniği Eğitimi Alan Herkes Bu Tekniği Uygulayabilir mi?

Odak grup çalışmasına katılan araştırma ekibinin hemfikir olduğu nokta kimi kişisel faktörlerin odak grup tekniğinin uygulanmasında araştırmacı düzeyinde etkili ve çeşitli farklara neden olduğudur. Kimi araştırmacılar eğitim alan herkesin bu tekniği kullanamayacağını belirtmişlerdir;

“Bence herkes uygun değil. Ben son görüşmede yapamayacağım sandım. Arkadaşım devraldı, çünkü bazen onların (katılımcıların) dilinden konuşmak gerekiyor. Ben bunu beceremedim. Erkek olmasının da avantajı vardı.” (K4)

3.3.1. Demografik Özellikler

Moderatörün ve/veya araştırmacının cinsiyeti ve yaşı da görüşmeye katılanları ve görüşmeyi etkilemektedir. Bu yazıya konu olan çalışma açısından, odak grup görüşmelerine katılan İnternet kafe kullanıcılarının çoğunlukla genç olması ve araştırma ekibinin de genç üniversite

öğrencilerinden oluşması destekleyici/ olumlu bir unsur idi.

“Bayan olması, erkek olması moderatörün fark ettiriyor... Bayan olmanın avantajı ikna etme konusunda.” (K1)

“ Bir erkek bir kadın ekiplerle daha rahat bir ortam yaratılmış oluyor.” (E3)

3.3.2. Kişilik Özellikleri

Moderatörün veya gözlemcinin kişisel özellikleri –bu noktada sabır öne çıkıyor- ile ekip çalışmasına yatkın olup olmamaları da odak grup tekniğinin uygulanıp uygulanamaması konusunda etkilidir.

“Sabırlı olmayan insanların çok fazla yapabileceği bir şey değil.” (K7)

“Sabır gerektiriyor ama öğretilbilir bir şey bu odak grup görüşmesi.” (K5)

“Girişkenlik, sabırlı olmak ve ciddi olmak.”(K8)

“Birbiriyle uyumlu insanların ekip olması gerek, birisi vazgeçerken diğeri tetikliyor.” (K3)

3.4. Araştırma Ekibinin Kazanımları

Araştırma ekibinin tümünün İletişim Fakültesi öğrencilerinden oluşması nedeniyle odak grup görüşmesi gerçekleştirme deneyimlerinin varsa kendilerine kazandırdıkları sorusunu özellikle kişilerarası iletişim becerileri bağlamında değerlendirmelerine yol açmıştır. Ayrıca kimi konulardaki, örneğin zihinlerindeki “yabancı” tasarımı ve İnternet kafelere yönelik önyargılarının farkına varma ve bunların çözülmesi de yine bu çalışma sayesinde gerçekleşmiş görünmektedir.

“Soru sorabilme ve ikna edebilme becerisi açısından iyi oldu.” (K2)

“Ben genellikle yabancılarla pek fazla konuşmam, pek fazla samimi olmak istemem. Bu konuda deneyim kazandım, insan ilişkilerini öğrenmiş oldum.” (E3)

“Yeni bir ortama uyum sağlamayı öğrendim.” (K1)

“Şu anda girip bir yerden her şeyi rica edebilecek durumdayım.” (K4)

“Çok fazla İnternet kafelere girip çıkmadım, girdiğimizde çocuklar olurdu onlar da çok fazla gürültü yaparlardı, onları boğmak istedim, şimdi ise daha sakin yaklaşıyorum.” (K6)

“İlk kez İnternet kafeye gittim bu çalışma sayesinde. Farkında olmadan bir önyargı oluşmuş bende. Bu önyargımın yanlış olduğunu gördüm. Çok da kötü yerler değil sonuçta, semte göre değişiyor.” (K7)

SONUÇLAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

Çalışmanın sonunda bir genel değerlendirme yapmak gerekirse, öncelikle odak grup görüşme tekniğine dönük bir takım çıkarımlardan söz etmek gerekecektir. Bu yazıya konu olan projenin alan çalışması sırasında bir kez daha görülmüştür ki odak grup görüşmelerinde soru sayısının iyi belirlenmesi gerekir. Çok sayıda soru görüşülen kişilerin sıkılmasına neden olmakta ve sesli anket uygulamasına benzeyerek odak grup çalışmasının verimsiz bir görüşmeye dönüşmesine neden olmaktadır. Araştırmacının araştırma konusuna hâkim olması önemli bir başka tartışma konusudur. Hem görüşme için seçilecek katılımcıların hem de grubu yönlendirecek moderatörün ve gözlemcinin mutlaka asgari düzeyde konuyla ilgili olması gerekir. Burada konuyu çok bilmek ve az bilmek arasındaki fark önemlidir; moderatör konuyu müdahale konusunda çaresiz kalacak kadar az bilmemelidir. Aynı şekilde konu hakkındaki bilgisi çok ve derin ise de bu bilginin yönlendirmeye neden olmamasına dikkat etmelidir. Görüşmeleri gerçekleştiren kişilerin mümkün olduğunca deşifreleri de yapmasının yararlı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Deşifreleri de kendilerinin yapmaları görüşme deneyimine dair bir yeniden bakışı ve değerlendirmeyi mümkün kılmıştır. Bir araştırmacının bu konuda söylediklerini bir kez daha burada yinelemekte yarar vardır;

“Moderatör arkadaşım konuları bildiği için bazı sorularda yönlendirebildi. Bunun bazen müdahale olduğunu düşünüyorum, özellikle deşifreleri yaparken bunu fark ettim.” (K2)

Araştırmacıların ve görüşmeye katılan kişilerin önyargıları araştırmayı iki taraf adına da zorlaştırmış durumdadır. İnternet kafe işletmecileri araştırmacıların denetleme elemanı gibi algıla-

makta, araştırmacılar da İnternet kafelerin güvensiz yerler olduğunu düşünerek orada araştırma yapma konusunda tedirgin davranmaktadırlar. Bu durumda karşılıklı temkinli olma hali zaten zor olan görünmez duvarları ortadan kaldırmayı daha da zorlaştırmaktadır.

Odak grup görüşme tekniği ile ilgi tartışılan konulardan biri de görsel ve işitsel kayıtlamayla ilgilidir. Alan çalışması sırasında gerçekleştirilen odak grup katılımcılarının görüşme esnasında olmasa bile görsel kayıtlamaya karşı her zaman tepkili oldukları görülmüştür. Görsel kayıt ise katılımcıların fotoğraflanmasından çok mekânın fotoğraflanmasıyla ilgilidir. Ancak ses kaydı alma konusunda ise katılımcıların direnci ile karşılaşılmamıştır.

Sonuç olarak görülmüştür ki, niteliksel araştırmanın önemli araçlarından biri olan odak grup görüşmeleri doğru insan kaynağı seçimi ve ekip çalışması ile oldukça verimli kullanılabilmiştir. Bir başka boyutuyla da İnternet kafeler özelinde yapılacak bir çalışmada odak grup görüşme tekniğinin çok uygun ve araştırmacının amacına uygun olduğu ortaya çıkmıştır. Bu olumlu çıkarımın birkaç boyutu vardır. Her şeyden önce niteliksel araştırma, aktif, eşit ve paylaşımcı bir araştırmacı rolü öngörür. Araştırma sürecinde araştırmacının da kurulan etkileşim sonucunda değişmesi, bilgisini yenilemesi, sorgulaması beklenir. Bu anlamda İletişim Fakültesi öğrencilerinde oluşan araştırma ekibinin araştırmanın sonunda başlangıçtaki konularından farklılaştıkları görülmüştür. Bu çalışma sayesinde bir anlamda toplumsal yaşama daha çok ortak olmuşlar, yaşadıkları kentte gitmedikleri, görmedikleri mekânları görmüşler ve farklı ilişki ve gündelik yaşam pratiklerine tanık olmuşlardır. Bu anlamda toplumsal yaşam içerisinde bir çeşit esneklik kazandıkları görülmektedir. Ayrıca, çoğu araştırmacının İnternet kafelere dönük önyargısı da belirli ölçüde kırılmıştır.

Bu noktada bir başka boyutu da yinelemekte yarar vardır. İnternet kafelere dönük önyargının büyük oranda kaynağı ana akım medyadaki olumsuz temsildir. Bu temsilin bir sonucu olarak da İnternet kafe işletmecileri de araştırma ekibine önyargıyla yaklaşmışlardır. Alan deneyimi araştırma ekibi için de bunu birebir gözlemleyebilecekleri bir olanak yaratmıştır.

Ana akım medyanın belirlediği gündemi gündelik yaşamda doğrudan konuyla ilişkili aktörler üzerinden deneyimlemek bu anlamda araştırmacılar açısından önemli bir kazanımdır. Bu anlamda, niteliksel araştırma ve bu çalışma özelinde odak grup tekniği bu olumsuz temsili “dokunulmadan” bırakmamıştır.

Bir başka önemli nokta, çalışmanın ana varsayımı olan İnternet kafelerin gençlerin sosyalleşmesini sağlayan önemli kamusal mekânlar olduğu iddiası odak grup görüşme tekniğinin sağladığı olanaklarla –ebeveyn, işletmeci arasındaki öngörülmemiş ilişki ağlarını keşfetmek gibi- daha zengin bir şekilde temellendirilmiştir.(11)

Niteliksel araştırma barındırdığı tüm zenginlikleri, kendisine başvurulduktan sonra araştırma sürecinin ve kullanılan tekniklerin eleştirel bir değerlendirilmesini ekleyerek artırmaktadır. Mücen’in tanımlamasıyla “bilimsel yüzleşme” hem araştırma hem de araştırmacı için kazanımları arttıran bir sürece dönüşür ve bu anlamda bir epistemolojik ilke olarak ele alınabilir.

NOTLAR

* Bu çalışmaya konu olan araştırma projesinde emeği geçen herkese; proje yürütücüsü Doç. Dr. Mutlu Binark’a, lisanüstü proje bursiyeri Fatma Buçakçı’ya ve araştırma ekibini oluşturan öğrenci arkadaşlarıma teşekkür ederim. Ayrıca; Prof. Dr. Belma T. Akşit’e profesyonel akademik yaşantımın başında, Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi’nde yürütmüş olduğu “Halkla İlişkilerde Araştırma Yöntemleri” dersi kapsamında beni derse ortak ederek odak grup görüşme tekniğinin ne olduğunu öğrenme ve sosyal bilimler açısından anlamını kavrama olanağı verdiği için teşekkür ederim. Kendisinden nitel sosyal araştırmaya ilişkin çok şey öğrendim.

(1) Burada “yüzyüze” vurgusu önemlidir çünkü özellikle İnternet’in gelişmesiyle birlikte bilgisayar dolayımı ile iletişim de niteliksel araştırma yapmanın araçlarından biri haline gelmiştir. Burada anılan tüm tekniklerin çevrimiçi (*on-line*) versiyonları da mevcuttur.

(2) Bu konuda daha tarihsel bir ard alana da oturan bir çalışma için Gullbenkian Komisyo-

nu'nun "Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor" başlıklı çalışması okunabilir. Komisyon, tarihsel bir ard yöreye oturarak sosyal bilimlerin gelişmesini şöyle özetlemektedir; ondokuzuncu yüzyılda temelleri atılan modern sosyal bilimler olabildiğince "kesin/pozitif" olma saikiyle model olarak Newton fiziğini belirlemiştir, daha sonra disiplinlere ayrışması 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı gibi üniversitelerde gerçekleşmiştir, 1945'lerden sonra soğuk savaş, artan nüfus ve üretim kapasitesi ve son olarak da üniversite sisteminin tüm dünya genelinde nicel ve coğrafi anlamda gelişme göstermesi ve 1960'lardan sonra doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasındaki farkların ve benzeşmelerin birtakım entelektüel sorgulamalara maruz kalmasıyla ortaya çıkan süreç ve gelişmelerle yeni bir takım yöntem ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (2003: 7, 20,37, 60).

(3) "Fenomenolojide 'düşünce edimiyle ilgili olan' anlamına gelmektedir."-ç.n." (Bourdieu 2003: 216).

(4) İletişim bilimleri alanında odak grup görüşmelerinin kullanımıyla ilgili güncel çalışmalardan biri Şahinde Yavuz'un "Reklamları İzlediniz" adlı kitabıdır ve izleyicilerin reklamları nasıl alımladığı konusunda bilgi elde etmek için odak grup tekniği kullanılmıştır. Yavuz, Şahinde (2007) Reklamları İzlediniz, Ütopya Yayınları, Ankara.

(5) Kaynakların bazılarında odak grup görüşmesini yürüten kişi için moderatör yerine görüşmeci kelimesinin kullanıldığı da görülmektedir. Yapılan alıntılarda bu pozisyon için ne kullanılmışsa aynen aktarılacaktır, bunun dışında görüşmeyi yürüten kişiye ki çoğunlukla araştırmacının kendisidir, moderatör denilecektir. Gerçekleştirdiğimiz projede odak grup görüşmelerinde soruları soran, kolaylaştırıcılık görevi gören arkadaşlarımız için moderatör, gözlemci görevini üstlenen arkadaşlarımız için de gözlemci adı kullanıldı.

(6) TÜBİTAK 107K039 no'lu projede de 60 odak grup görüşmesinin yanı sıra geliştirilen bir anket formu da 1000 İnternet kafe kullanıcılarına uygulanarak niteliksel araştırma desteklenmiştir. Bu anlamda yazı boyunca tartışılan niteliksel araştırmanın meşruiyeti için nicelik-

sel araştırmayla destekleme pratiği bu çalışmada da kullanılmıştır.

(7) Yürütücülüğünü Doç. Dr. Mutlu Binark'ın üstlendiği 107K039 kodlu proje "Dijital Oyun Kültürü ve Türkiye'de Gençliğin İnternet Kafe Kullanım Pratikleri: Çevrimiçi ve Çevrimdışı Kimlik Egzersizleri, Hareketsiz Toplumsallaşma ve Sanal Kariyer Yapma- Ankara'da Etnografik Alan Çalışması" başlığını taşımaktadır.

(8) Harun Yıldız da Haziran ayında yapılan araştırmacıların eğitimi atölyesine katılmıştır.

(9) Katılımcılara ücret ödemek ve/veya benzeri bir karşılık vermek konusunda özellikle etik eksenli tartışmalar yapılmaktadır. Bu konuda benimsenebilecek yaklaşımlardan biri de İlknur Yüksel'in derinlemesine görüşmeler konusunda önerdiği uygulamadır. Yüksel, derinlemesine görüşmenin ardından katılımcıya o günü hatırlatacak maddi değeri çok yüksek olmayan ancak katılımcı için kullanım değeri olabilecek el havlusu, kalem vb. gibi hediyeler verilebileceğini ve kendisinin kişisel olarak bu yöntemi uyguladığını belirtmiştir. (Niteliksel Araştırma Yöntemleri: Derinlemesine Görüşme ve Odak Grup Kursu, Ders Notları, 11-15 Haziran 2007, Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri Enstitüsü).

(10) Burada açık isimler yerine oturma sırasına göre numara ve cinsiyetini belirleyecek K veya E harfi kullanılacaktır.

(11) Yazıda konu edilen araştırma projesinin alan çalışmasına ait bulguların değerlendirildiği ve anılan zengin ilişki biçimleri ve ağlarının örneklendirildiği bir çalışma için Binark ve Bayraktutan-Sütcü'nün makalesine bakılabilir: Binark M ve Bayraktutan Sütcü G (2008) "Türkiye'de İnternet Kafeler: İnternet Kafeler Üzerine Üretilen Söylemler ve Mekân-Kullanıcı İlişkisi", Amme İdaresi Dergisi, 41 (1): 113-148.

KAYNAKLAR

Berger A A (2000) Media and Communication Research Methods- An Introduction to Qualitative and Quantitative Approaches, Sage Publications, London.

- Binark, M (2005) İnternet'i ve/ya Bilgisayar Dolayımı İletişim Ortamını İncelemek İsteyen Bir Araştırmacının Soruları ve Sorunları, M Binark ve B Kılıçbay (der.), İnternet, Toplum, Kültür, Epos Yayınları, Ankara, s. 177-190.
- Bourdieu P ve Wacquant L J D (2003) Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar, Nazlı Ökten (çev), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Gulbenkian Komisyonu (2003) Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor, Şirin Tekeli (çev), Metis Yayınları, İstanbul.
- Hansen A, S C, R N, C N (1998) Mass Communication Research Methods, MacMillan Pres Ltd., Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London.
- Harding S (T.Y.) Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var mı?, Zelal Ayman (çev), Serpil Ç ve Necla A (yay.hzl.) Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem, Sel Yayıncılık, İstanbul, s. 34-47.
- Jensen, K B (2002) The qualitative research process, A Handbook of Media and Communication Research-Qualitative and Quantitative Methodologies, K B Jensen (ed), Routledge, London and New York, s. 235-253.
- Kejanlıoğlu D B (2005) Frankfurt Okulu'nun Eleştirel Bir Uğrağı: İletişim ve Medya, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Keller, E F (1987) Women Scientists and Feminist Critics of Science, Daedalus, 116 (4), 77-91.
- Kümbetoğlu, B (2005) Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Mann C ve Stewart F (2002) Internet Communication and Qualitative Research- A Handbook for Researching Online, Sage Publications, London.
- Miller G (1997) Building Bridges- The Possibility of Analytic Dialogue Between Ethnography, Conversation Analysis and Foucault, Qualitative Research-Theory, Method and Practice, D Silverman (ed), Sage Publications, London, s. 24-44.
- Mücen B (2007) Sabitfikirlerle Yüzleşen Bilimsel Tutum, Ocak ve Zanaat-Pierre Bourdieu Derlemesi, G Çeğin ve ark. (der), İletişim, İstanbul, s. 421-435.
- Neuman W L (2007) Toplumsal Araştırma Yöntemleri- Nicel ve Nitel Yaklaşımlar Cilt 2, Sedef Özge (çev), Yayınodası, İstanbul.
- Schröder K, Drotner K, Kline S ve Murray C (2003) Researching Audiences, Hodder Headline Group, London.
- Stokes J (2003) How to do Media and Cultural Studies, Sage Publications, London.
- Türkoğlu N (2004) İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim-Tanımlar, Kavramlar, Tartışmalar, Babil Yayınları, İstanbul,
- Williams M ve Robson K (2004) Reengineering Focus Group Methodology for the Online Environment, Online Social Research: Methods, Issues and Ethics, M D Johns, S S Chen ve G J Hall (eds) Peter Lang Publishing, New York, s. 25-45.